

WITOLD FILIPCZAK
UNIwersytet Łódzki*

Instrukcje dla posłów z Wielkiego Księstwa Litewskiego na Sejm Wielki. Uwagi na temat nowego litewskiego wydawnictwa źródłowego

(Rec.: *Lietuvos Džidžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*, parengė Robertas Jurgaitis, Adam Stankevič, Asta Verbickienė, UAB „Vitae Litera“, Vilnius 2015, ss. 436).

Prace w zakresie edycji źródeł do dziejów sejmików, po dekadach zastoju, w ostatnim czasie wyraźnie się ożywiły. Akta sejmiku średniego z lat 1696–1732 wydał w 2008 r. Michał Zwierzykowski¹. Siedem lat później opublikował on analogiczne wydawnictwo dla okresu od 1733 do 1763 r.² Przygotowywane są dalsze pozycje z tego cyklu, które dotyczyć będą lat 1632–1668 (Igor Kraszewski, M. Zwierzykowski), 1669–1695 (M. Zwierzykowski, Robert Kołodziej) i 1764–1792 (M. Zwierzykowski, Dariusz Rolnik, Witold Filipczak i Grzegorz Głabisz). Michał Zwierzykowski i Robert Kołodziej kończą również prace nad *Aktami sejmikowymi województwa bełskiego*. Aktywny na polu edycji źródeł sejmikowych jest także ośrodek lubelski. Efektem prac historyków z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej są na razie dwa wydane tomy akt sejmikowych. Wiesław Bondyra, Henryk Gmiterek i Jerzy Ternes udostępnili

* Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii, Katedra Historii Nowożytnej, e-mail: dwf@wiedzew.net.

¹ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732*, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2008.

² *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763*, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2015.

badaczom akta ziemi chełmskiej (z lat 1572–1668)³. Henryk Gmiterek opublikował analogiczne materiały dla województwa lubelskiego (dla okresu 1572–1632)⁴. Lauda województwa rawskiego i ziemi rawskiej (1583–1793) wydał ostatnio zespół kierowany przez Mirosława Nagielskiego⁵ (Uniwersytet Warszawski).

Znacznie gorzej wygląda dorobek polskich historyków, jeśli chodzi o edycje źródeł sejmikowych dotyczących Wielkiego Księstwa Litewskiego. W ośrodku warszawskim, ze współudziałem badaczy z Białorusi, przygotowywane do druku są akta województwa nowogródzkiego z lat 1566–1794 (Andrzej Rachuba, Henryk Lulewicz, Adam Danilczyk, Andrzej Haratym, Diana Konieczna, Andrej Macuk, Andrej Radaman, Przemysław P. Romaniuk). Z tym większym zadowoleniem należy przyjąć inicjatywę litewskich badaczy (Robertas Jurgaitis, Adam Stankevič, Asta Verbickienė), którzy w 2015 r. opublikowali instrukcje poselskie sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego z lat 1788–1790. Przyjęto tu inną koncepcję niż w polskich wydawnictwach, które dość konsekwentnie realizują ideę udostępniania źródeł dotyczących wybranego (tylko czasami więcej niż jednego⁶) okręgu sejmikowego. Litewscy historycy dokonali selekcji na odmiennej zasadzie, prezentując materiały z całego Wielkiego Księstwa, dotyczące jednak wąskiego okresu chronologicznego. Jest to pomysł ciekawy, który nie był stosowany w polskich edycjach źródeł sejmikowych⁷. O potrzebie tego rodzaju wydawnictwa nie trzeba chyba przekonywać historyków interesujących się dziejami staropolskiego parlamentaryzmu, a Sejmu Wielkiego w szczególności. O tym, jak mało znane były one dotychczas polskim uczonym, może świadczyć lektura prac tak zasłużonych badaczy sejmików doby Sejmu Czteroletniego, jak Jerzy Michalski⁸,

³ *Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572–1668*, oprac. W. Bondyra, H. Gmiterek, J. Ternes, Lublin 2013.

⁴ *Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572–1632*, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2016.

⁵ *Lauda ziemi rawskiej i województwa rawskiego 1583–1793*, red. M. Nagielski, oprac. M. Bąk, M. Borkowski, K. Chłapowski, A. Haratym, T. Płóciennik, Ł. Przybyłek, E. Walczuk, Warszawa 2017.

⁶ *Akta grodzkie i ziemskie*, t. XXIII (*Lauda sejmikowe wiszeńskie, lwowskie, przemyskie, sanockie 1731–1772*), wyd. A. Prochaska, Lwów 1928; *Lauda ziemi rawskiej i województwa rawskiego...*

⁷ Por. R. Kołodziej, M. Zwierzykowski, *Bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Poznań 2012, s. 21–35.

⁸ J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788 roku*, cz. I–III, „Przegląd Historyczny” 1960, t. LI, z. 1–3, s. 53–71, 331–365, 452–476.

Wojciech Szczygielski⁹ i Zofia Zielińska¹⁰. Nieliczne odniesienia do litewskich instrukcji poselskich w książce W. Szczygielskiego (instrukcja upicka z 1790 r.¹¹) i w artykule Z. Zielińskiej nie dziwią, gdyż teksty te nie dotyczą zgromadzeń przedsejmowych, lecz sejmików lutowych w 1790 i 1792 r. W artykule o sejmikach przedsejmowych z 1788 r. J. Michalski dotarł do czterech instrukcji poselskich z Wielkiego Księstwa oraz do inflanckiej¹². W swojej książce Z. Zielińska skorzystała bezpośrednio z instrukcji poselskich powiatu upickiego i województwa brzeskiego, referując stanowisko innych litewskich sejmików z listopada 1790 r. wobec sukcesji tronu przede wszystkim na podstawie korespondencji¹³.

Konstrukcja wydawnictwa jest następująca – na pracę składają się: spis treści (*turiny*, s. 3–5), przedmowa (*pratarmė*, s. 7–8), wykaz skrótów (*santrumpos*, s. 9–10), wstęp (*ivadas*, s. 21–34), dokumenty (*dokumentai*, s. 35–382), wykaz ilustracji (*ilustracijų sąrašas*, s. 383), indeksy (*rodyklės*, s. 385–424), streszczenia (*santraukos*) – polskie (s. 426–430) i angielskie (s. 431–435).

Przedmowę napisał doc. dr Robertas Jurgaitis z Litewskiego Uniwersytetu Pedagogicznego (Lietuvos Edukologijos Universitetas) w Wilnie. Jest on znanym badaczem parlamentaryzmu litewskiego w XVIII w. Ma w dorobku dwie pozycje książkowe dotyczące tej tematyki. Jego dysertacja doktorska z 2007 r. poświęcona była sejmikowi wileńskiemu (w latach 1717–1795)¹⁴. W 2016 r. ukazała się monografia sejmiku wileńskiego, która zawiera wyniki znacznie szerszej przeprowadzonych badań nad stołecznym sejmikiem od 1717 r. (praca ma prawie dwa razy więcej stron niż dysertacja)¹⁵. Robertas Juragitis jest także autorem licznych artykułów dotyczących dziejów parlamentaryzmu litewskiego (także w języku polskim¹⁶).

⁹ W. Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź 1994, s. 294–361.

¹⁰ Z. Zielińska, „O sukcesyji tronu w Polszcze” 1787–1790, Warszawa 1991, s. 207–221; eadem, *Sejmiki 8 lutego 1790 – pierwsze referendum na temat dokonania sejmku*, „Wiek Oświecenia” 1993, t. IX, s. 113–137.

¹¹ W. Szczygielski, *op. cit.*, s. 305.

¹² J. Michalski, *op. cit.*, s. 56 (przyp. 6).

¹³ Z. Zielińska, „O sukcesyji tronu w Polszcze”..., s. 216–218, 272 (przyp. 68–87).

¹⁴ R. Jurgaitis, *Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m. Daktaro disertacija*, Kaunas 2007, ss. 279.

¹⁵ Idem, *Nuo bajoriškosios salivaldos iki parlamentarizmo: Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m. Monografija*, Vilniaus 2016, ss. 542.

¹⁶ Idem, *Funkcjonowanie sejmiku wileńskiego w latach 1717–1795: między szlacheckim parlamentaryzmem a samorządem*, [w:] *Praktyka życia publicznego*

Z przedmowy dowiadujemy się, że recenzowane wydawnictwo jest efektem realizacji projektu badawczego finansowanego przez Litewską Radę Naukową (*Lietuvos mokslo taryba*), w ramach Programu narodowego rozwoju lituanistyki w latach 2009–2015. Publikacja jest pomyślana jako pierwszy tom nowej serii „*Fontes historiae parlamentorum Lituanicorum*”. Autor zaznaczył także, że jako pierwszy prace nad identyfikacją i przepisaniem litewskich instrukcji poselskich podjął jeszcze w 1933 r. litewski badacz Adolfas Šapoka¹⁷ (1906–1961), którego dorobek został w publikacji wykorzystany.

Ważną częścią tomu jest wstęp, który napisali R. Jurgaitis i A. Stankevič. Doktor A. Stankevič, z Instytutu Historii Litwy, jest młodym historykiem, który w 2013 r. przygotował na Uniwersytecie Wileńskim (*Vilniaus universitetas*) dysertację dotyczącą Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego w drugiej połowie XVIII w.¹⁸ Autorzy wstępu przedstawili dotychczasowe publikacje instrukcji poselskich z terenu Wielkiego Księstwa, uwzględniając całą epokę staropolską. Można tu znaleźć, bardzo interesujące dla badaczy dziejów sejmu i sejmików, informacje na temat instrukcji znajdujących się m.in. w wydawanych w drugiej połowie XIX w. aktach wileńskiej komisji archeologicznej (ukazujących się w języku rosyjskim), a także o źródłach opublikowanych w XXI w. przez historyków białoruskich i litewskich (s. 12–13).

W dalszej części wstępu Autorzy dość szczegółowo scharakteryzowali wydany w recenzowanej pracy materiał źródłowy. Dokonano m.in. analizy litewskich instrukcji poselskich pod względem liczby punktów (paragrafów – według terminologii przyjętej w pracy). Posłużono się w tym celu klasyfikacją nawiązującą do propozycji A. Šapoki, który wyróżniał instrukcje krótkie, stosunkowo niedługie, niezbyt długie, długie i bardzo długie. Autorzy wstępu nieco zmodyfikowali ten podział, wyróżniając cztery kategorie dokumentów, według kryterium liczby paragrafów w instrukcji (s. 18–19, 429, 434). Tego typu klasyfikacje mają swoje uzasadnienie, a problem liczby punktów w instrukcjach był wielokrotnie analizowany przez

w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI–XVIII wieku, red. U. Augustyniak, A.B. Zakrzewski, Warszawa 2010, s. 35–53.

¹⁷ Na temat zasług A. Šapoki dla badań nad dziejami Litwy w okresie „potopu” por. H. Wisner, *Rok 1655 w Litwie: pertraktacje ze Szwecją i kwestia wyznaniowa*, „*Odrodzenie i Reformacja w Polsce*” 1981, t. XXVI, s. 83–84, 94 (przyp. 38 i 39).

¹⁸ A. Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII a. II pusėje: bajoriškosios teisės raiška. Dakataro disertacija*, Vilniaus 2013, ss. 375.

historyków polskich¹⁹. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że ich liczba nie zawsze jest dobrym wyznacznikiem długości instrukcji, gdyż zdarzają się paragrafy napisane w sposób zwięzły i bardzo rozbudowane, o czym można się przekonać, analizując dokumenty opublikowane w recenzowanej książce (zjawisko to nie umknęło uwadze Wydawców, por. s. 429, 434). Przykładowo, 23 punkty instrukcji województwa połockiego (w Uszaczu) z 22 listopada 1790 r. zajęły dziewięć stron druku (s. 204–212), natomiast 29 punktów instrukcji wołkowyskiej z tego samego roku zmieściło się na ośmiu (s. 260–267). Znacznie większa liczba paragrafów (36) instrukcji pińskiej z 18 listopada 1790 r. to tylko sześć stron w wydawnictwie (s. 313–318, wszystkie przytoczone dane nie dotyczą całości instrukcji, lecz tylko akapitów numerowanych).

Wracając do kryteriów przyjętych przez Autorów wstępu, instrukcje zostały podzielone na cztery kategorie, zawierające następujące liczby paragrafów: 1) do 9; 2) 10–19; 3) 20–29; 4) powyżej 30 (s. 19). Ogółem wśród 34 instrukcji poselskich uchwalonych na sejmikach przedsejmowych tylko cztery znalazły się w pierwszej grupie (tzn. krótkich). Aż 16 instrukcji miało kilkanaście punktów. Do kategorii trzeciej i czwartej (najdłuższych uchwał) zaliczało się 14 instrukcji (po 7 w każdej z grup). Najwięcej paragrafów liczyły instrukcje z listopada 1790 r. (s. 19, 96–114, 357–366) przyjęte na sejmikach: trockim (48) i powiatu rzeczyckiego (40, uchwalona w Bobrujsku). Do ciekawych obserwacji doprowadziło Wydawców zestawienie uwzględniające zależność między liczbą paragrafów a czasem uchwalenia instrukcji. Okazuje się, że zalecenia dla posłów z listopada 1790 r. były wyraźnie dłuższe od tych, które przyjęto w sierpniu 1788 r. Wśród 19 dokumentów przeznaczonych dla reprezentantów szlachty w drugiej kadencji nie było tekstów zawierających kilka paragrafów. Siedem instrukcji miało po kilkanaście punktów. Do trzeciej i czwartej kategorii należało po sześć uchwał. Dla sejmików w 1788 r. w każdej z dwóch ostatnich grup znalazła się jedna instrukcja. Na obradach poprzedzających Sejm Wielki wyraźnie dominowały instrukcje złożone z kilkunastu (9) lub kilku paragrafów (4). Autorzy wstępu słusznie zwrócili uwagę na powyższe zjawisko. Warto więc wskazać na przynajmniej jeden

¹⁹ S. Achremczyk, *Reprezentacja stanowa Prus Królewskich w latach 1696–1772*, Olsztyn 1981, s. 186–188; W. Kriegseisen, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991, s. 81–84; W. Filipczak, *Sejm 1778 roku*, Warszawa 2000, s. 137–138.

czynnik, który przyczynił się do formułowania obszerniejszych zaleceń dla posłów jesienią 1790 r. W październiku 1790 r., na wniosek posła chełmskiego Wojciecha Suchodolskiego, rozwinięty przez reprezentującego województwo wołyńskie Waleriana Stroynowskiego, parlament podjął decyzję (którą Autorzy wstępu przytoczyli, s. 20), że instrukcje poselskie należy uchwalać przed wyborem posłów²⁰, co nie było zgodne z dominującą wcześniej praktyką. W efekcie lokalne elity sejmikowe (także regalistyczne), kierując się konformizmem politycznym, gotowe były zaakceptować nawet bardzo konserwatywne propozycje punktów do instrukcji. Nie chciano bowiem zmniejszać szans wyborczych promowanych kandydatów do funkcji poselskich²¹. Powyższa sytuacja nie mogła pozostać bez wpływu na rozmiary przyjętych w listopadzie 1790 r. zaleceń dla reprezentantów sejmiku.

We wstępie znalazły się też informacje poświęcone funkcjonowaniu życia sejmikowego na Litwie w dobie Sejmu Czteroletniego. W tym fragmencie pracy Wydawcy omówili też instrukcje i listy do posłów przyjęte na litewskich sejmikach gromniczych (deputackich i gospodarskich) z lutego 1790 r. (s. 20–21). Ze wstępu dowiadujemy się, że takie dokumenty, jak: instrukcja, suplement do instrukcji i list do posłów uchwalono także na sejmikach gromniczych (powiaty lidzki i orszański, województwo połockie) w 1791 r. (s. 21), ale nie zostały one uwzględnione w pracy. Wydawcy uznali, że materiały z lat 1791–1792 należy zebrać w odrębnej publikacji.

Osobny fragment wstępu (s. 21–28) dotyczy miejsc, gdzie przechowywane są litewskie instrukcje sejmikowe z lat 1788–1790. W tej części wydawnictwa omówione zostały także badania, które zapoczątkował w 1933 r. A. Šapoka. Opracował on 27 litewskich instrukcji poselskich (7 z 1788 r. i 20 z 1790 r., s. 24), z których dziewięć przepisanych zostało w formie rękopiśmiennej, a odpisy 18 sporządzono jako maszynopisy (jest to zilustrowane skanami wybranych kart przykładowych dokumentów – s. 25, 27). Materiały te dostępne są w fondzie A. Šapoki (fond 233) w Bibliotece Litewskiej

²⁰ W uchwale pt. *Ostrzeżenie* czytamy: „Chcąc mieć porządne instrukcje na teraźniejszych sejmikach szesnastego listopada przypadających, mieć chcemy, aby przed elekcją posłów też instrukcje w miejscu sejmików *unanimitate* albo *pluralitate* decydowane były”, *Volumina legum*, t. IX, Kraków 1889, s. 185. Na temat okoliczności podjęcia uchwały por. A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764–1793. Dzieje reformy*, Katowice 1988, s. 155.

²¹ W. Szczygielski, *Sejm Wielki (1788–1792). Studium z dziejów łagodnej rewolucji*, Łódź 2015, s. 99–100.

Akademii Nauk im. Wróblewskich (dalej: BLAN) w Wilnie (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos). Wydawcy omówili też, w jakim stopniu litewskie instrukcje z lat 1788–1790 wykorzystane były w dotychczasowej literaturze przedmiotu (s. 28). Pod tym względem prym zdecydowanie należy do A. Šapoki (18 instrukcji z 1788 r. i 18 z 1790 r.) i Richarda Butterwicka (13 instrukcji z 1788 r. i 18 z 1790 r.). Dla ścisłości trzeba jednak stwierdzić, że R. Butterwick w przypisach do swojej monografii powołuje się na 14 litewskich instrukcji poselskich z 1788 r. i 18 uchwalonych na sejmikach listopadowych (nie wliczając dwóch inflanckich)²².

W ostatniej części wstępu (s. 29–34) Autorzy omówili zasady, którymi kierowali się w publikacji źródeł. Nie wdając się w szczegóły, za podstawę opracowania posłużyła *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku* Kazimierza Lepszego (s. 30, 430, 434–435). Taki wybór jest zrozumiały, gdyż publikowane są źródła w języku polskim. Tym niemniej należy podkreślić, że Wydawcy przyjęli rozwiązanie bardzo korzystne dla polskiego czytelnika.

Reasumując, przygotowany przez R. Jurgaitisa i A. Stankeviča wstęp jest bardzo kompetentnie napisanym i użytecznym wprowadzeniem do lektury publikowanych źródeł. Szkoda jednak, że dostępny jest tylko po litewsku. Pewnym pocieszeniem dla osób, które nie znają tego języka, może być fakt, że część informacji znajdujących się we wstępie, Wydawcy powtórzyli także w polskim i angielskim streszczeniu publikacji (s. 426–435).

Zasadniczą część pracy stanowią wydane drukiem teksty instrukcji poselskich. Są one prezentowane w układzie terytorialnym, według województw, a w ich ramach według powiatów (z uwzględnieniem obowiązującej wówczas hierarchii). Z 22 sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego (bez Inflant, dane te dotyczą okresu przed reformą geografii sejmikowej z jesieni 1791 r.)²³ Wydawcom udało się dotrzeć do uchwał 20 z nich, a także dodatkowo do instrukcji inflanckich. W odniesieniu do województwa wileńskiego zabrakło zaleceń poselskich z dwóch powiatów oszmiańskiego i brasławskiego. Uwzględnienie w publikacji województwa („księstwa”) inflanckiego jest dyskusyjne pod względem merytorycznym, gdyż nie było ono częścią Wielkiego Księstwa. Tradycyjnie wybierano tam sze-

²² R. Butterwick, *Polska rewolucja a Kościół katolicki 1788–1792*, przekł. M. Ugniewski, Kraków 2012, s. 266–267 (przyp. 37 i 38), 666–667 (przyp. 37).

²³ W. Szczygielski, *Referendum trzeciomałowe...*, s. 43, 49.

ściu posłów, po dwóch reprezentujących: Inflanty, Koronę i Litwę. Taki model zachowano po I rozbiorze (niemal całe Inflanty odpadły wówczas od Rzeczypospolitej) i funkcjonował on od 1778 r., kiedy przywrócono inflancki sejmik przedsejmowy²⁴. Należy jednak zauważyć, że ze względów terytorialnych sejmiki inflanckie bywają traktowane przez historyków jako część litewskiej prowincji parlamentarnej²⁵ (szlachta uprawniona do uczestnictwa w tym sejmiku mieszkała w Wielkim Księstwie). Niezależnie od wątpliwości natury prawno-ustrojowej uważam, że z przyczyn praktycznych (ułatwienie dostępu do źródeł) uwzględnienie instrukcji inflanckich jest rozwiązaniem korzystnym.

Układ publikowanych dokumentów według kolejności województw i powiatów bardzo pomaga w zorientowaniu się w kompletności materiałów dotyczących poszczególnych sejmików (Autorzy pisali na ten temat także we wstępie). Szkoda tylko, że całkowicie pominięto powiaty (oszmiański i brasławski), dla których nie udało się odnaleźć instrukcji. Może warto było przekazać krótką informację, czy zachowały się inne uchwały tamtejszych sejmików przedsejmowych (kredensy dla posłów, lauda), w których są wzmianki na temat przyjętej instrukcji. Dla większości okręgów sejmikowych opublikowane są dwa dokumenty: z sierpnia 1788 r. i z listopada 1790 r. Od tej zasady są jednak wyjątki (por. s. 29). Dla egzulancckiego sejmiku starodubowskiego (po 1776 r. obradującego w Żyżmorach²⁶) zachowała się jedynie instrukcja poselska z 18 sierpnia 1788 r. (s. 190–196). W odniesieniu do powiatu pińskiego są wprawdzie dwie instrukcje, ale obie pochodzą z 1790 r. (z 8 lutego i 18 listopada – s. 310–319).

Dla niektórych okręgów sejmikowych opublikowano trzy dokumenty. Tym trzecim są najczęściej pochodzące z lutego 1790 r. instrukcje lub listy sejmikowe do posłów. Dodatkowe instrukcje

²⁴ Kredens dla posłów inflanckich z 17 VIII 1778 i instrukcja poselska inflancka na sejm 1778 r., Lietuvos valstybės istorijos archyvas, fond SA, sygn. 13933 (Vilkmėrgės pilies teismo knygoje 1778), k. 271–278v. Oba dokumenty zostały oblatowane w księgach grodzkich wilkomierskich 29 VIII 1778. Na temat okoliczności przywrócenia sejmiku inflanckiego, por. W. Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe...*, s. 325–326; W. Filipczak, *op. cit.*, s. 109.

²⁵ W. Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe...*, s. 325–330.

²⁶ S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz. Podskarbi nadworny litewski*, t. I, Londyn 1970, s. 119–120; A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego epoki stanisławowskiej (do 1788 r.). Zmiany w ustroju i funkcjonowaniu*, [w:] *Ziemie północne Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w dobie rozbiorowej 1772–1815*, red. M. Biskup, Warszawa–Toruń 1996, s. 60.

z tego czasu mamy w odniesieniu do: 1) powiatu grodzieńskiego (s. 122–126); 2) egzulanckiego sejmiku smoleńskiego (obradującego w Olicie, s. 180–182); 3) powiatu słonimskiego (s. 240–243). Listy do swoich reprezentantów w parlamencie skierowały: 1) sejmik wilkomierski (9 lutego 1790 r., s. 77–80); 2) sejmik orszański w Chłopieniczach (13 lutego 1790 r. – była to odpowiedź na informację posłów orszańskich o czynnościach sejmowych, s. 278–280). Prawdopodobnie opublikowany w pracy list powiatu orszańskiego jest identyczny z wykorzystanym w artykule Z. Zielińskiej *Listem od obywatelów powiatu orszańskiego z sejmiku gromnicznego do posłów z tegoż powiatu. Roku 1790*, datowanym na 13 lutego 1790 r.²⁷, czego Wydawcy nie odnotowali. Także dla województwa połockiego opublikowane są trzy dokumenty, w tym przypadku chodzi dodatkowo o instrukcję dla delegatów do króla i sejmu, których wybrano „na sesji sejmików ekstraordynaryjnych, roku 1790 miesiąca listopada 22 dnia” (s. 214–216). Zawierała ona skargi na wojewodę połockiego Tadeusza Żabę, pod którego kierownictwem uchwalono na obradach w Uszaczu, także 22 listopada, instrukcję poselską (s. 203–213). W tle tego rozdwojenia obrad były ciągnące się od dłuższego czasu konflikty między T. Żabą a częścią miejscowej szlachty, na czele której stał kasztelan połocki Józef Sielicki²⁸. Trzy dokumenty zostały opublikowane również w odniesieniu do powiatu lidzkiego. Oprócz instrukcji poselskich z 18 sierpnia 1788 r. i 16 listopada 1790 r. (s. 58–71), Wydawcy zamieścili też punkt do instrukcji podany przez Ignacego Kostrowickiego w czasie sejmiku listopadowego. Został on oblatowany w lidzkich księgach grodzkich (s. 72).

Każdy z publikowanych dokumentów poprzedzony jest krótką metryczką w języku litewskim (teksty instrukcji są wydane oczywiście w języku źródła, czyli polskim). Metryczki zawierają informacje o: 1) oryginale instrukcji; 2) wpisach do ksiąg sądowych, ze wskazaniem miejsca, w którym można je znaleźć oraz z informacją o osobie podającej i przyjmującej dokument do oblaty; 3) wypisach z tychże ksiąg; 4) odpisach tekstu; 5) streszczeniach instrukcji (we wszystkich przypadkach z podaniem wiadomości, umożliwiających ich umiejscowienie).

²⁷ Z. Zielińska, *Sejmiki 8 lutego 1790...*, s. 123.

²⁸ Por. W. Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe...*, s. 331–333. Również sejmik gospodarski z lutego 1791 r. wysłał do króla delegację w tej sprawie (poprzednia nie uzyskała posłuchania) i przepisał jej specjalną instrukcję.

Wydawcom nie udało się dotrzeć do żadnej oryginalnej instrukcji poselskiej, więc podstawą edycji stały się wpisy do ksiąg sądowych – grodzkich (przeważnie) i ziemskich (14 dokumentów, s. 22, 180), które przechowywane są w archiwach: wileńskim (Lietuvos valstybės istorijos archyva) i mińskim (Nacyjanalny Gistaryčny Archiu Belarusi). Wypisy z ksiąg grodzkich pochodziły z wileńskiej BLAN im. Wróblewskich²⁹ i z Archiwum Głównego Akt Dawnych (dalej: AGAD) w Warszawie (Zbiór Popielów, Archiwum Roskie). Instrukcja mińska z 20 sierpnia 1788 r. znana jest tylko z jej ekscerptu (w Zbiorze Popielów) zawierającego zaledwie dwa punkty (s. 322–323). W przypadkach instrukcji trockiej z 16 listopada 1790 r. i upickiej z 19 listopada 1790 r. podstawą edycji były odpisy (s. 96, 156) pochodzące z BLAN im. Wróblewskich i z Archiwum Roskiego (w AGAD). W odniesieniu do jednej instrukcji (sejmiku województwa brzesko-litewskiego z 19 sierpnia 1788 r.) wydano tekst wcześniej opublikowany (w 1867 r. – s. 290–295). Odpisy i streszczenia instrukcji pochodziły z innych jeszcze (oprócz wymienionych) bibliotek naukowych objętych kwerendą: Biblioteki Książąt Czartoryskich w Krakowie oraz Biblioteki PAU i PAN w Krakowie. Jak zwykle przy kwerendach dotyczących bardzo rozproszonej bazy źródłowej, Wydawcom nie udało się dotrzeć do wszystkich dostępnych materiałów. Nie została uwzględniona instrukcja trocka z 1788 r., znajdująca się w rękopisach Biblioteki Narodowej (akcesje) w Warszawie, na którą powoływał się w swej monografii Andrzej B. Zakrzewski³⁰. Nie wykorzystano także „odezwy” województwa trockiego do posłów z 8 lutego 1790 (Archiwum Publiczne Potockich, AGAD), o której pisał W. Szczygielski³¹.

Cennym uzupełnieniem wydawnictwa są dwa indeksy: osobowy (s. 386–420) i miejscowy (s. 421–424), które zostały sporządzone przez Astę Verbickienę z wileńskiego Uniwersytetu im. Michała Römera (Mykolo Romerio universitetas, s. 8, 427, 432).

Wydawnictwo będące dziełem zespołu kierowanego przez R. Jurgaitisa jest bardzo wartościową edycją źródłową, poprzedzoną rzetelną kwerendą źródłową. Niewątpliwie będzie miało duże znaczenie dla

²⁹ W Bibliotece im. Wróblewskich w Wilnie znajduje się bogaty zbiór wypisów, odpisów i streszczeń instrukcji sejmikowych litewskich i koronnych z listopada 1790 r.: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, fond 17, sygn. 9, k. 43–187v.

³⁰ A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000, s. 116.

³¹ W. Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe...*, s. 305.

przyszłych badań naukowych dotyczących nie tylko dziejów Litwy i parlamentaryzmu polsko-litewskiego w dobie Sejmu Wielkiego. Nie oznacza to jednak, że Wydawcom udało się w pełni usatysfakcjonować badaczy zainteresowanych problematyką omawianej publikacji. Piszę o tym nie w formie zarzutu, gdyż mam świadomość ograniczeń natury zewnętrznej, które mogły wynikać np. z finansowych i czasowych wymogów stawianych tego rodzaju projektom naukowym. Trudno jednak nie zauważyć, że w publikacji nie zostały, niestety, uwzględnione uchwały sejmików, na których instrukcje poselskie były przyjmowane. Optymalnym rozwiązaniem byłoby zamieszczenie także uchwał (lauda, kredensy dla posłów) sejmików przedsejmowych oraz sejmików gromnicznych, na których sformułowano dodatkowe instrukcje lub listy do posłów. Pozwoliłoby to ukazać czytelnikowi okoliczności, w jakich spisywano zalecenia dla reprezentantów szlachty w parlamencie. Warto pamiętać, że lauda czy kredensy dla posłów były na Litwie podpisywane „masowo” (od czasów saskich) przez uczestników sejmiku³². W wypadku instrukcji poselskich taką praktykę też stosowano, choć nie zawsze, o czym świadczy recenzowane wydawnictwo (np. tylko marszałek podpisał instrukcje: smoleńską z 21 sierpnia 1788 r. i orszańską z 19 sierpnia 1788 r. – s. 179, 277). Opublikowanie uchwał sejmikowych (z podpisami) wzbogaciłoby więc wiedzę o szlachcie uczestniczącej w obradach, na których instrukcje były uchwalone. Tego rodzaju dane mogą być przydatne w różnego typu badaniach, m.in. nad liczebnością zgromadzeń szlacheckich czy nad rozpowszechnieniem umiejętności pisania wśród uczestników sejmiku. Zwraca uwagę duża liczba osób podpisujących się za pomocą krzyżyków w instrukcjach: grodzieńskiej z 1790 r. (s. 135–139) i wołkowyskich (s. 258–259, 268–271).

Niezależnie od powyższych uwag chcę jeszcze raz podkreślić, że recenzowana edycja źródłowa jest pozycją niezwykle pożyteczną, a dla badacza dziejów parlamentaryzmu epoki stanisławowskiej wręcz niezbędną. Sądzę, że optymalnym rozwiązaniem byłoby jej wydanie także w Polsce w obecnej formule (ale ze wstępem w języku polskim, ewentualnie także w którymś z języków kongresowych). W przyszłości być może należy zastanowić się nad ponowną publikacją pracy z uzupełnieniami, o których pisałem.

³² A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. ...*, s. 51–53.

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka
fond 17, sygn. 9.

Lietuvos valstybės istorijos archyvas
fond SA, sygn. 13933 (Vilkmergės pilies teismo knygoje 1778).

WYDAWNICTWA ŹRÓDŁOWE

Akta grodzkie i ziemskie, t. XXIII (*Lauda sejmikowe wiszeńskie, lwowskie, przemyskie, sanockie 1731–1772*), wyd. A. Prochaska, Lwów 1928.

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696–1732, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2008.

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733–1763, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2015.

Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572–1632, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2016.

Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572–1668, oprac. W. Bondyra, H. Gmiterek, J. Ternes, Lublin 2013.

Lauda ziemi rawskiej i województwa rawskiego 1583–1793, red. M. Nagielski, oprac. M. Bąk, M. Borkowski, K. Chłapowski, A. Haratym, T. Płociennik, Ł. Przybyłek, E. Walczuk, Warszawa 2017.

Lietuvos Džidžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790), parengė R. Jurgaitis, A. Stankevič, A. Verbickienė, Vilnius 2015.

Volumina legum, t. IX, Kraków 1889.

OPRACOWANIA

Achremczyk S., *Reprezentacja stanowa Prus Królewskich w latach 1696–1772*, Olsztyn 1981.

Butterwick R., *Polska rewolucja a Kościół katolicki 1788–1792*, przekł. M. Ugniewski, Kraków 2012.

Filipczak W., *Sejm 1778 roku*, Warszawa 2000.

Jurgaitis R., *Funkcjonowanie sejmiku wileńskiego w latach 1717–1795: między szlacheckim parlamentaryzmem a samorządem*, [w:] *Praktyka życia publicznego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI–XVIII wieku*, red. U. Augustyniak, A.B. Zakrzewski, Warszawa 2010, s. 35–53.

Jurgaitis R., *Nuo bajoriškosios salivaldos iki parlamentarizmo: Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m. Monografija*, Vilniaus 2016

Jurgaitis R., *Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m. Daktaro disertacija*, Kaunas 2007.

- Kołodziej R., Zwierzykowski M., *Bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Poznań 2012.
- Kościałkowski S., *Antoni Tyzenhauz. Podskarbi nadworny litewski*, t. I, Londyn 1970.
- Kriegseisen W., *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991.
- Lityński A., *Sejmiki ziemskie 1764–1793. Dzieje reformy*, Katowice 1988.
- Michalski J., *Sejmiki poselskie 1788 roku*, cz. I–III, „Przegląd Historyczny” 1960, t. LI, z. 1–3, s. 52–71, 331–365, 465–476.
- Stankevič A., *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII a. II pusėje: bajoriškios teisės raiška. Dakataro disertacija*, Vilniaus 2013.
- Szczygielski W., *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź 1994.
- Szczygielski W., *Sejm Wielki (1788–1792). Studium z dziejów łagodnej rewolucji*, Łódź 2015.
- Wisner H., *Rok 1655 w Litwie: pertraktacje ze Szwecją i kwestia wyznaniowa*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1981, t. XXVI, s. 83–103.
- Zakrzewski A.B., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego epoki stanisławowskiej (do 1788 r.). Zmiany w ustroju i funkcjonowaniu*, [w:] *Ziemie północne Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w dobie rozbiorowej 1772–1815*, red. M. Biskup, Warszawa–Toruń 1996, s. 59–64.
- Zakrzewski A.B., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000.
- Zielińska Z., „O sukcesy tronu w Polsce” 1787–1790, Warszawa 1991.
- Zielińska Z., *Sejmiki 8 lutego 1790 – pierwsze referendum na temat dokonania sejmku*, „Wiek Oświecenia” 1993, t. IX, s. 113–137.